

YENİLEŞME YOLUNDA BİR TÜRK AYDINI VE ONDAKİ FRANSA TESİRİ ÜZERİNE BAZI TESPİTLER

SOME REMARKS OVER A TURKISH INTELLECTUAL ON THE WAY OF MODERNITY AND FRENCH INFLUENCE ON HIM

Yrd. Doç. Dr. Necmi UYANIK*

Özet

Türk fikir tarihi açısından İkinci Meşrutiyet devri ve hemen ardından gelen Cumhuriyet devrinin ilk dönemleri büyük bir öneme sahiptir. Özellikle, çağdaşlaşma sürecinde Batı'nın yeri tartışılmayacak boyuttadır. Türk yenileşme tarihi açısından daha çok Türkçü bir yapıya sahip olan ve "Türkiye Nasıl Kurtarılabilir" sorusuna cevap arayan şahıslardan birisi de H. Nahid Erbil olmuştur. O, 1920'li yıllarda Fransa'ya gitme imkânı da bulurken Fransa'nın fikri, siyasi, iktisadi yapısından etkilenerek burada elde ettiği bilgileri Türkiye'ye uyarlamaya gayret etmiştir. Bu makalede H. Nahid'teki Fransa algısı Türk yenileşme ve fikir tarihi açısından ana hatlarıyla değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: H. Nahid Erbil, Fransa, Tecrübî Psikoloji, Analoji, Bouglé, Ribot

Abstract

The first parts of the Second Constitutional Period and the following Republican Period are great importance for the Turkish Ideology History. Particularly during the Modernization Process, the place of West is highly important. H. Nahid Erbil, as a strong nationalist for the Turkish Modernity History, was one of the persons who was looking for the answer of "How Turkey can be recovered?". He got the chance of visiting France and tried to adapt the French interaction regarding political, economical, ideological into Turkey. In this study, French impression on H. Nahid was examined from the point of Turkish Modernity and Ideology.

Key Words: H. Nahid Erbil, France, Experimental Psychology, Analogy, Bouglé, Ribot

I. HAŞİM NAHİT ERBİL KİMDİR?

A. Hayatı

Eserlerinde kullanmamasına rağmen, Haşim Nahid'in tam adı Mehmet Haşim Nahid'dir. Irak'ın Erbil şehrinde 1880 (Hicrî 1297) dünyaya gelmiştir. Babası devlet memuru olan Erbilli Ebubekir Efendi¹; annesi ise Hatice Hanım'dır².

İlköğrenimine Erbil'de başlayan Haşim Nahid, burada dört yıl rüştiyeye devam ettikten sonra, Amarra'ya giderek rüştiye ve idadîden mezun olmuştur³. Daha sonra İstanbul'a gelmiş ve burada Hukuk Mektebi'ni "pekiyi" derecesiyle tamamlamıştır (1911)⁴. Hukuk öğreniminden sonra, *İkdam*

* Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sicill-i Ahvâl Defteri, C. 144, s. 389.

² Ali BİRİNCİ, "Türk Ocağından Simalar: Erbil'li Haşim Nahid'in Hayat Hikayesi", *Türk Yurdu*, C. 20, S. 156, Ankara 2000, s. 5.

³ BOA, Sicill-i Ahvâl Defteri, C. 144, s. 389.

⁴ Birinci, *Türk Ocağından Simalar*, s. 5. Haşim Nahid'in Hukuk Fakültesinde, "üniversitenin ilmi rolü" hakkında etkilendiği hocalarından birisi "rahmetli" Ahmet Şuayip'tir. Bilgi için bk., H. Nahid ERBİL, *Türkiye'de Modern Teknik Nasıl Meydana Gelebilir?*, Alâeddin Kiral B.evi, Ankara 1942, s. 189.

gazetesinin muhabiri olarak Paris'e giden Haşim Nahid, 1922-23, 1929-30 yıllarında Sorbon Üniversitesinin İktisat ve Sosyoloji Bölümlerinde çeşitli dersler almıştır⁵.

Haşim Nahid, liseyi bitirdikten sonra çeşitli devlet görevleriyle birlikte bazı özel işlerde de çalışmıştır. Buna göre, onun genç yaşta Arapça ve Farsçayı iyi bilmesi kendisine avantaj sağlamıştır. Memuriyet hayatına 17 yaşında iken, Musul Emlâk-ı Hümayun Komisyonuna bağlı Şahamek Şubesinde geçici âşâr ve ihale kâtibi olarak başlamıştır (1897). Daha sonra 1922 yılına kadar sırasıyla şu görevlerde bulunmuştur⁶:

1. Amarra Arazi-i Seniye Komisyonu Hacle Mukâtaa-yı Seniyesi Muhafaza Memurluğu (1898-99).
2. Tahrirât Mübeyyizliği (1899-1900).
3. Mesâlih-i Cârîye Kitabeti refikliği (1900-1903).
4. Bâzyan Emlâk-ı Hümayun İdaresi tapu kâtipliği (1905-1907).
5. (İstanbul'a gelişiyle birlikte), Dersaadet Emlâk-ı Hümayun Komisyonu Zabıt kâtipliği-Emlâk-i Müdevvere Kalemi kâtipliği (1907-1909).
6. (Maliye Nezaretine bağlı) Emlâk Şubesi ikinci sınıf kâtipliği (1909-10).
7. Emlâk Müdüriyeti Varidat Getiren Emlâk Kalemi ikinci sınıf kâtipliği (1910-1911).
8. Emlâk Müdüriyeti Varidât Getiren Emlâk Kalemi birinci sınıf kâtipliği (1911-1914).
9. Emlâk Müdüriyeti Varidât Getiren Emlâk Kalemi Mümeyyizi Sâniligi (1914-1918).
10. (Paris'e gitmeden önce İstanbul'daki son görevi) İstanbul Vilâyeti Emlâk-ı Emiriye Müdürlüğü (1918-1922)⁷.

Haşim Nahid, yukarıda sayılan resmî görevlerinin yanı sıra, 1922 yılında *İkdam* gazetesi muhabiri sıfatıyla Paris'e gitmiş ve burada yaklaşık bir yıl kaldıktan sonra İstanbul'a geri dönmüştür⁸. Dönüşünde, Maliye Vekâleti Tedkik ve Tasfiye-i Hesabât Müdüriyetinde birinci ve ikinci kısım mümeyyizliklerinde bulunmuştur (1923-1925). Bu görevinden sonra Hariciye Vekâleti Hukuk Müşaviri Muavinliği (1925-26), Umûm-ı İdare Müdür-i Umumiliği Umûr-ı Hukukiye-i Muhtelite Müdürlüğü (1926-1928) görevlerini yürütmüştür. Daha sonra, Hariciye Vekâletine bağlı olarak, (İtalya) Cenova Müstakil Şehbender Vekâletinde (1928-29) ve Konsolosluk Muavinliğinde görev almıştır (1929)⁹.

İktisadî ve malî konularla ilgili birçok görevde bulunan ve Avrupa'nın ahvali hakkında yeterli bilgi ve birikime sahip olan Haşim Nahid, 1930 yılında Fransızca olarak kaleme aldığı ve Paris'te bastırıldığı, *Les Symptômes de la Crise Turque et son Remede* (Türk Buhranının Marazî Alâmetleri ve Çaresi) isimli eserinden dolayı 1931 yılının Mayıs ayında Konsolosluktaki görevinden alınmıştır. Ancak, yapılan soruşturma sonucunda, hakkında adlî veya idarî bir suç unsuruna rastlanmamıştır¹⁰.

Açığa alınmasından sonra, Haşim Nahid için çok sıkıntılı bir dönem başlamıştır. 1934-39 yılları arasında Paris, Kerkük, Bağdat, Ürdün¹¹ ve Kahire'de (1937)¹² bulunan Haşim Nahid, Paris'te bulunduğu

⁵ İzzettin KERKÜK, "Haşim Nahit Erbil Bibliyografyası", *Türk Kültürü*, S. 401, Yıl. XXXIV, Eylül 1996, s. 36; İzzettin KERKÜK, *Haşim Nahit Erbil ve Irak Türkleri*, Kerkük Vakfı, İstanbul 2004, s. 17; Haşim Nahid'in bir makalesinin altında verilen "*Muharririn Biyografisi*" başlıklı tanıtma yazısında onun, Sorbon'da "İktisadî İctimaiyat Fakültesinden" mezun olduğu belirtilmektedir. Bu yazı için bk., *İktisadî Yürüyüş*, C. 7, Yıl 4, S. 74, 16 İ.Kanun 1943, s. 6.

⁶ BOA. Sicill-i Ahvâl Defteri, C. 144, s. 389.

⁷ BİRİNCİ, Türk Ocağından Simalar, s. 5.

⁸ H. Nahid'in bu tarihlerde Münih'e de uğramıştır. Bk., Haşim Nahit ERBİL, *Avrupa Buhranının Ruhî Sebepleri*, Receb Ulusoglu Basımevi, Ankara 1941, s. 323.

⁹ BİRİNCİ, Türk Ocağından Simalar, s. 6.

¹⁰ BİRİNCİ, Türk Ocağından Simalar, s. 6.

¹¹ Doğu Ürdün'de Taberya Gölü civarında Samah (Güneş) isminde bir köy gördüklerini belirten H. Nahid, köye ismini veren Samah'ın Güneş ilâhı olarak Hammurabi'ye kanunları dikte ettiren unsur olduğunu belirtir. Bk., Haşim Nahit ERBİL, *Avrupa Buhranının*, s. 38.

dönemde, Paris Şark Dilleri Enstitüsünde Amerikalı diplomatlara Türkçe öğretmenliği yaparken, diğer şehirlerde de Fransızca dersler vermiştir¹³. Bu dönemde (1936) “Analogie” ile ilgili çalışmaları nedeniyle, Sorbon Üniversitesi Dekanı Profesör Delacroix kendisine Laland’ı tavsiye etmiş ve bu doğrultuda bir görüşmeleri de gerçekleşmiştir¹⁴.

1930’lu yılların sonuna doğru Türkiye’yi ziyaret etme imkanını bulan Haşim Nahid’e, devrin Maliye Bakanı Şükrü Saraçoğlu, Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel yakınlık göstermişler ve Milli Eğitim Bakanlığında Fransızca mütercimliği görevi verilmiştir (1939-1946)¹⁵. 1946 yılında emekli olan Haşim Nahid, 1950’li yıllarda Ankara’da bir süre avukatlık yapmıştır¹⁶.

Haşim Nahid, hayatı boyunca çeşitli dergi ve gazetelerde farklı konularda yazılar kaleme almıştır. Ancak, son dönemlerinde sağlık problemleri yaşamaya başlamış ve 30 Mart 1962’de Ankara hastanesinde kafa travmasından dolayı (82 yaşında) hayata gözlerini kapamıştır. Kimsesi olmayan Haşim Nahid’in mezarı Cebeci Kabristanındadır¹⁷.

B. Eserleri

Haşim Nahid, Osmanlı son dönemi aydınları içerisinde entelektüel birikimi olan bir şahsiyettir. Nitekim, İkinci Meşrutiyetten hayatının sonuna kadar, onun üzerinde kitap ve sayısı üç yüzü aşan makale kaleme almıştır¹⁸.

Onun, kitaplarının isimleri kronolojik yayınlanış sırasına göre (tercümeleri istisna edilecek olursa) şu şekildedir:

1. *Türkiye İçin: Necât ve İtilâ Yolları*, Şems Matbaası, İstanbul 1331/1913, (8+375+2 s.).
2. *Deliren Esir (oyun)*, İstanbul 1336/1920, (22 s.).
3. *Üç Muamma: Garp Meselesi, Şark Meselesi, Türk Meselesi*, Kader Matbaası, İstanbul 1337/1921, (59+1 s.).
4. *Les Sympômes de la Crise Turque et son Remede*, (Yayınevi Yok), Paris 1930, (88 s.).
5. *Kara Gün Yazıları*, Titaş B.evi, Ankara 1940, (64 s.).
6. *Avrupa Buhranının Ruhî Sebepleri*, Receb Ulusoglu Basımevi, Ankara 1941, (335 s.).
7. *Türkiye’de Modern Teknik Nasıl Meydana Gelebilir?*, Alâeddin Kırıl B.evi, Ankara 1942, (288 s.).
8. *Dil Tekniği-II’nci Kitap*, Alâeddin Kırıl Basımevi, Ankara 1942, (103 s.).
9. *Komünizmle Mücadele Rehberi*, İnkılâp Kitabevi, Ankara 1951, (İç Kapakta-Komünist Beyannamesine Karşı Milliyetçi Beyannamesi yazılıdır) Sinan Matbaası, İstanbul 1950, (312 s.).
10. *Bu Pahalılık Nasıl Azaltılabilir*, Gün Basımevi, İstanbul 1953, (298 s.).
11. *7000 Senelik Sümer Medeniyetinde Kıbrıs*, M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1954, (54 s.).

¹² Kahireye Mısır’daki eserleri tetkik etmek için gittiğini belirtir. Bk., Haşim Nahit ERBİL, *Avrupa Buhranının*, s. 169.

¹³ İzzettin KERKÜK, *Haşim Nahit Erbil ve Irak Türkleri*, s. 18-19.

¹⁴ Haşim Nahit ERBİL, *Avrupa Buhranının Ruhî Sebepleri*, Receb Ulusoglu Basımevi, Ankara 1941, s. 8.

¹⁵ BİRİNCİ, *Türk Ocağından Simalar*, s. 6.

¹⁶ KERKÜK, “Haşim Nahit Erbil Bibliyografyası”, *Türk Kültürü*, S. 401, s. 36. Haşim Nahid, 1934 yılında çıkarılan soyadı yasasıyla *Erbil* soyadını almıştır.

¹⁷ Onun Cebeci Kabristandaki yeri P. 45-A. 548’dedir.

¹⁸ Haşim Nahit Erbil’in fikir hayatına dönük olarak şimdiye kadar inceleme türü bir eser yayınlanmamıştır. Sadece onun hayatıyla ilgili küçük hacimli ve bibliyografyasının verildiği ya da yazılanlardan birkaçının günümüz Türkçesine çevrildiği, makale boyutunda olan bazı çalışmalar vardır. Bu makalelerden özellikle Ali Birinci’nin *Türk Yurdu* dergisinde kaleme aldığı çalışma, İzzettin Kerkük tarafından hazırlanan bibliyografya ise ilk olması bakımından önemlidir. Bu eserlerin künyeleri ise şu şekildedir: Rabia KOCAMAN, “Haşim Nahit Erbil”, *Kerkük*, S. 2 (Kasım 1977), s. 19-20; İzzettin KERKÜK, “Haşim Nahit Erbil ve Irak Türkleri”, *Türk Kültürü*, S. 385, Yıl. XXXIII, Mayıs 1995, s. 6-15; İ. KERKÜK, “Haşim Nahit Erbil Bibliyografyası”, *Türk Kültürü*, S. 401, Yıl. XXXIV, Eylül 1996, s. 34-48; İ. KERKÜK, “Haşim Nahit Erbil’in Irak Türkleri”, *Kardaşlık*, S. 5, Ocak- Mart 2000, s. 42-44; Ali BİRİNCİ, “Türk Ocağından Simalar: Erbil’li Haşim Nahid’in Hayat Hikayesi”, *Türk Yurdu*, C. 20, S. 156, Ankara 2000, s. 5-9; İ. KERKÜK, *Haşim Nahit Erbil ve Irak Türkleri*, Kerkük Vakfı, İstanbul 2004 (159 s.). Bu kitapçıkta Haşim Nahid’in Irak Türkleriyle ilgili bazı makaleleri günümüz Türkçesine aktarılarak verilmiştir.

Tercüme Kitapları

12. Ernest Lavisse, *Haile İçin Kahraman- Evkâf ve Maârif Nazır-ı Muhteremlerine İthâf Olunur* (Tercüme: Haşim Nahid), Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1330-32/1916, (78 s.)

13. Frederik List, *Millî İktisadiyât Sistemi*, (Tercüme: Haşim Nahid), TC. Ticaret Vekâleti Neşriyatından, Vilayet Matbaası, İstanbul 1927.

Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere Haşim Nahid, hukukçu kimliğinin yanı sıra, sosyoloji, iktisat, tarih, felsefe, dil-edebiyat-şiir, tiyatro ve teknik gibi birçok konuyu içeren çeşitli eserler kaleme almıştır. Kendi ifadesiyle “kalemim hiçbir güce hizmet etmedi”¹⁹ diyen H. Nahid, fikirlerinde siyasi parti taraftarlığı yapmadan ve metodolojik olarak “somuttan soyuta” bir hareket tarzı benimseyerek değerlendirmelerde bulunmuştur. Onun eserleri hakkında bir değerlendirme yapılacak olursa:

*Türkiye İçin: Necât ve İ'tilâ Yolları*²⁰ kitabı Haşim Nahid'in ilk önemli eseridir. Hukuk Mektebi üçüncü sınıf öğrencisi iken kaleme almaya başladığı, Çatalca'dan top seslerinin geldiği Balkan Harbi sıralarında balkona çıkıp yazmaya ara verdiği ve 1913 yılında yayınladığı bu eser yaklaşık üç yılda tamamlanmıştır. “Büyük içtimaî sarsıntıların” şahsiyeti üzerindeki yansımaları neticesinde Türk milletinin varlığını yaşatacak araştırma devresinin ürünü olan²¹ bu çalışmasında Haşim Nahid, kendince Osmanlı Devleti'nin nasıl kurtarılabilceğine yönelik çözümler aramış, Türkiye'nin kurtarılıp yükseltilebilmesi için ciddi tespit ve tahlillerde bulunmuştur. O, Türkiye'yi, genciyle yaşlısıyla uçurumun kenarına gelmiş ve fırtınalar içinde batacak bir gemin yolcularına benzetmiştir. Haşim Nahid bu eserinde, bir taraftan geçmişte Avrupa'yı titreten Türkiye'nin özlemini duyarken, diğer taraftan da Balkan Savaşı yıllarında Avrupa karşısında zillete düşen ve korkan Türkiye'ye üzülmemektedir.

Aslında yazar, 1910 yılından itibaren Türkiye'nin düşüşünü sezmiş, *Yeni Gazete*(1909-1911) ve *Hak* gazetesindeki yazılarıyla (1912) bu tehlikeli gidişata dikkat çekmiştir.

Haşim Nahid, Şark ile Garb'ı mukayese etmiştir. Ona göre, bir tarafta üzerine zafer sancakları dikilmiş altın ve çelik kaleler, bir tarafta, çatıları sazdan, kamıştan, topraktan yapılmış harabeler vardır. Bir tarafta da, tabiatı tensik ve ıslah eden zevk ve zekâ ile işlenmiş bir gülistan; öte yanda ise çöllerin, mağaraların, ormanların; vahşiliği gizleyen zulmet ve sükûnuyla bâkir bir hâr-istân vardır. Ona göre Osmanlı'nın kurtulması için Avrupa'nın mutluluğu ile çalışması arasındaki ilişki görülmeli, Avrupa'nın kudret ve nüfuzunun esasları tespit edilmelidir.

Haşim Nahid, yukarıdaki tespitleri yaptıktan sonra, nelerin yapılması gerektiği konusunda kendi fikrî yelpazesıyla bir arayış içerisine girmiştir. Bir tarihçi, bir sosyolog ya da iktisatçı edasıyla gerçekleri aramaya ve bulmaya gayret etmiştir. Onun, kendi tabiriyle “dalkavukluk” etmeden, alkış toplamaya ihtiyacı olmadan, problemlere bulduğu çareleri vardır. Eserinde ele aldığı belli başlı konulara bakılacak olursa; Osmanlı hükümetinin teşkilinden başlayarak, devletin çöküş sebepleri olan dinî, askerî, ırkî, medenî, maddî ve diğer kavimlerin tesiri gibi bölümler üzerinde durulmuştur. Ayrıca Osmanlı Devleti'ndeki ferdin konumunu tartışarak, ferdin aile terbiyesiyle birlikte, din ve istibdatla olan ilişkisine dikkat çekilmiştir. Yazar, fert ve mevcut hükümetin ilişkileriyle beraber can alıcı bir noktaya gelerek, eğitim ve öğretim konusuna parmak basmış, aşağıdaki konular üzerinde ayrıntılı olarak fikir yürütmüştür²²:

“Acıkınca yiyen, uykusu gelince uyuyan millette niçin fikrin ferdası yoktur” sorusunun cevabını ararken; kadınların toplumdaki durumu; vatan, milliyet hislerini, edebiyat, sanayi, ticaret, ziraat işlerini; dinde içtihat konusunun pratikteki anlamını; toplumsal ıslahatın önemini ve bunları başarmak içinde nasıl bir fedakârlık ve azim gerektiğini sorgulamıştır. Diğer taraftan Avrupa karşısında Türklük, İslâmlık,

¹⁹ Hacim Nahid (Haşim Nahid), *Les Symptômes de la Crise Turque et son Remede*, (Y.evi Yok), Paris 1930, s. 2.

²⁰ Haşim Nahid, *Türkiye İçin: Necât ve İ'tilâ Yolları*, Şems Matbaası, İstanbul 1331/1913, (8+3752 s.). Bu eserin Latin harfleriyle Türkçe'ye çevirisi için bk., Haşim Nahid (Erbil), *Türkiye İçin Necât ve İ'tilâ Yolları (Türkiye'nin Kurtuluş ve Yükselme Yolları)*, (Yayına Haz.: Necmi UYANIK-Ferudun ATA), Tablet Yay., Konya 2006, (XXI+219 s.).

²¹ ERBİL, *Türkiye'de Modern Teknik*, s. 16.

²² Haşim Nahid, *Türkiye İçin*, s. 235-351.

Osmanlılık ve hilâfet politikalarının durumuna; Avrupa, Amerika ve Japon uzmanlarından hangisinin tercih edilmesi gerektiğine; kanuna hürmet edilirken, kanunların ruhunun neye göre şekillendirileceğine vurgu yapmıştır.

Öte yandan yazar, kendisi gibi Osmanlı Devletinin geri kalışının sebepleri üzerinde duran ve bunlara çözüm yolu arayan Celâl Nuri'nin, *Tarih-i Tedenniyât-ı Osmâniye* ve *Mukadderât-ı Tarihiye*²³ eserlerinin de tenkidini yapmaktan geri durmamıştır. Haşim Nahid, Celâl Nuri'nin bu eserlerinde, Osmanlı Devletinin geri kalışına dönük tespitlerinde özellikle Avrupa ile ilgili mukayeselerinde yüzeysel kaldığını ileri sürmüştür.

Haşim Nahid, Celâl Nuri'nin eserlerini eleştirirken, dinî meselelerdeki düşüncelerinden dolayı, kendisi de eleştiriye maruz kalmaktan kurtulamamıştır. Nitekim, İkinci Damat Ferit hükümetinin Şeyhülislâmlığını belli bir süre yürütmüş ve daha sonra Yunanistan'a kaçmış ve oradan da Mısır'a gitmiş olan Mustafa Sabri, *Dini Müceddidler Yahud: Türkiye İçin Necât ve İtilâ Yollarında Bir Rehber*²⁴ adlı eseriyle, Haşim Nahid'in kitabına bir reddiye yazmıştır.

Mustafa Sabri bu eserinde, Haşim Nahid'in Türkiye'nin geri kalmasıyla ilgili yapmış olduğu tespitlere genel olarak katılmakta ve Müslümanlık-Türklük konularındaki aşk ve gayretini büyük bir takdir ile yâd etmekle birlikte, onun din konusundaki yenileşme ya da ıslah çalışmalarını çok yanlış bularak, bu tür şahısların münafıklık yaptıklarını belirtmektedir. Mustafa Sabri, İslâm dinini yenileştirmeye ve değiştirmeye kalkışanların, kesin olarak Müslüman olduğu konusunun tartışılabileceğine de dile getirmiştir. O, her önüne gelenin dinî hükümlerle ilgili olarak, özellikle kendi amaçlarını gerçekleştirmek için yorum yapmaması gerektiğini, hürriyet istiyoruz diye, dinden sapılma gibi yanlış bir yola girilmemesi konusuna işaret etmiştir²⁵.

Haşim Nahid, Millî Mücadelenin tam ortasında (1920 yılında), Garp Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın emriyle zabıtlere ve kıt'alara dağıtılan ve ayrıca 1923 yılında Kadıköy Tiyatrosunda Kızılay yararına oynanan, vatan sevgisinin ön plâna çıkarıldığı *Deliren Esir* adlı bir oyunu kaleme almıştır. Yazar, bu eserinde kendi kendine konuşarak, şu duygulara yer vermiştir:

“Şu esaret beni bir derde saldı:
Vücudum bir deri bir kemik kaldı.
Etrafım bir boşluk, yerim yurdum kum,
Yediğim içtiğim zehirle zıkkım” dedikten sonra, Avrupa'ya seslenmiş;
“Medeniyetle öğünen beşer,
Bütün yaptıkların dalaletle şer:
.....
Zulme tedib dedik, imhaya temdin;
Hep sade menfaat oldu, sence din
Bazı bir tac için, bazı din için:
Yıkıldı Türkiye, İran, Hind ve Çin” demiştir.

Anadolu'yu işgal eden ise, “Yüzünü boyamış Yunanlı Kaltak”tır. Vatanın işgale uğraması, Haşim Nahid'i çok üzmüş, her ne kadar oyunun sonunda “haydi kızıl elmaya, haydi kızıl elmaya” dese de, ondaki duygu yoğunluğu ona şu mısraları kaleme aldırılmıştır:

²³ Celâl Nuri (İleri), *Târih-i Tedenniyât-ı Osmâniye*, Matbaa-i İctihad, İstanbul H.1330/1912; *Mukadderât-ı Tarihiye*, Matbaa-i İctihad, İstanbul H.1330/1913.

²⁴ Mustafa Sabri, *Dini Müceddidler Yahud: Türkiye İçin Necât ve İtilâ Yollarında Bir Rehber*, Evkâf Matbaası, H.1338/1922 (İstanbul-373 s.); eser daha sonra sadeleştirilerek yayınlanmıştır. Bu eser için bk., Şeyhülislâm Mustafa Sabri, *Dini Mücedditler (Reformcular)*, Sebül Yayınevi, İstanbul 1969, (368 s.).

²⁵ Mustafa Sabri, *Dini Müceddidler*, s. 3-49

“Baktıkça ey vatan senin al bayrağına:
Ağlayan gözlerim döner kan çanağına
Dünya haram olsun bana çünkü sensizim,
Ağla, gözümlü ağla, çünkü ben vatansızım”²⁶

Haşim Nahid, 1921 yılında kaleme aldığı *Üç Muamma: Garp Meselesi, Şark Meselesi, Türk Meselesi* adlı eserin adından da anlaşılacağı gibi, Doğu ve Batı arasındaki Türklerin durumunu ele almıştır²⁷.

Türkiye’de iktisadi hayatı modernize etme çarelerini aradığı ve Fransız Profesör “Bouglé”nin bazı itirazlarıyla birlikte “orijinal”²⁸ dediği makinizm bölümünü içeren 1930 yılında Fransızca olarak *Les Symptômes de la Crise Turque et son Remede*, adıyla Paris’te yayınlattığı eserinde ise Türk hükümetinin ekonomik politikalarını eleştirirken, Türk Ocağını savunan bir çizgide hareket etmiştir²⁹. Yazar bu eserini Türkiye’nin sosyal hayatındaki problemlerini göstermek için, hiçbir siyasi parti taraftarlığı yapmadan ve kimseye hizmet etmeden kaleme almıştır³⁰. Amerika’da “İslâm Âlemi” isimli bir dergide H. Nahid’in bu eserinde ortaya koyduğu içtimâî hadiselerle bakış tarzı kısa bir yazıyla değerlendirilmiştir³¹. Yukarıda da değinildiği gibi Haşim Nahid, bu eserden dolayı dönemin Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu’nun girişimleri sonucu görevinden alınmış, ancak herhangi bir suç unsuruna rastlanmadığından, hakkında açılan davalardan beraat etmiştir³².

1940 yılında yayınladığı savaş yıllarından dolayı adını *Kara Gün Yazıları* koyduğu eseri, H. Nahid’in 1914 yılından itibaren kaleme aldığı bazı yazı ve şiirlerinden oluşmaktadır. Yeni neslin bu eserleri anlaması için Türk edebiyat tarihi seyrinin anlaşılabilmesi için bazı yazılarının yeniden basımını yapmıştır³³. *Deliren Esir* kitapçığı bu yazılarından birisidir³⁴.

Onun 1941 yılında kaleme aldığı diğer bir eseri ise, kendi ifadesiyle “politikanın hiçbir izi ve kokusunun” olmadığı³⁵ düşüncenin kurcalanmasının “pensée”³⁶ ön planda olduğu *Avrupa Buhranının Ruhî Sebepleri* adlı eseridir. Bu eserinde, ruh, din, kozmoloji, mitoloji, analogi, mantık, felsefe gibi kavramsal yaklaşımlardan sonra, tarihî maddecilik, Avrupa ve Amerika’daki fikir hareketleri, nasyonalizm, iktisadî içtimaiyat³⁷, yeni ilimler ve “Türk dehasının” umumî karakterleri gibi konular üzerinde durmuştur. Yazarın, bu konularla birlikte cevabını aradığı diğer bir konu ise, İkinci Cihan Harbinin ne zaman biteceği ve dünya milletlerine nasıl yeni bir nizam verileceği meselesi olmuştur³⁸. Japonlar, modern tekniği kırk elli senede meydana getirmişlerdir. Türkler ise bunu daha az sürede yapabilirler. Lâkin, insanın tecrübi aklı olduğu için, her şeyden önce düşünüş tarzını yeni ilimlere uydurması gereklidir. Bu görüşlerle birlikte yazar, Türk’ün “Bon Sens” aklı selimine, doğru sezisine inanması nedeniyle ayrıca; insanın ne Aristote’nin söylediği “konuşan ve gülen hayvan” ve ne de modern filozoflardan Bergson’un dediği gibi “işleyen adam” olmadığı tespitinden hareketle, başına gelen bütün felaketlerin kendi başının “bozuk mekanizmasından” kaynaklandığını belirterek bu sırrı çözmek ve

²⁶ Haşim Nahid, *Deliren Esir (oyun)*, İstanbul 1336/1920, s. 3-11, 22.

²⁷ Haşim Nahid, *Üç Muamma: Garp Meselesi, Şark Meselesi, Türk Meselesi*, Kader Matbaası, İstanbul 1337/1921, (59+1 s.).

²⁸ ERBİL, *Avrupa Buhranının*, s. 109.

²⁹ Hacı Nahid (Haşim Nahid), *Les Symptômes de la Crise Turque et Son Remede*, (Yayınevi Yok), Paris 1930, 4-82.

³⁰ Hacı Nahid (Haşim Nahid), *Les Symptômes de la Crise Turque*, 2-3.

³¹ “Les Symptomes de la Crise Turque et son Remède, By Hachim Nahid, Librairie Philosophique J. Virin, Paris 1931”, *The Moslem World*, 13 October 1933, London/NewYork, s. 421-422.

³² İzzettin Kerkük, *Haşim Nahit Erbil ve Irak Türkleri*, s. 25.

³³ Bu yazılarından bazıları şu şekildedir: “Adem’le Havva’dan Bir Parça-Abdülhak Şinâsi Beye”, *Yarın*, No. 12, 5 K.sânî 1338, s. 5-6 ; “Bir Mektup-Muhterem Dostum Celâl Sahir’e”, *Servet-i Fünun*, No. 1247, 16 Nisan 1331, s. 390-393 ; “Yarım Kalmış Bir Muhâvere”, *Yarın*, No. 13, 12 K.sânî 1338, s. 12-13.

³⁴ ERBİL, *Kara Gün Yazıları*, Titaş Basımevi, Ankara 1940, s. 3, 9, 11-21.

³⁵ ERBİL, *Avrupa Buhranının*, s. 7.

³⁶ ERBİL, *Avrupa Buhranının*, s. 16.

³⁷ Özeldir İktisadî İçtimaiyat ilminin dil, teknik, güzel sanatlar, hukuk ve din hakkındaki görüşlerinin izahıyla birlikte, tecrübi aklın modern insanın ruhunda açmış olduğu boşluktan toplumsal buhranın nasıl doğduğu konusu üzerinde durur.

³⁸ ERBİL, *Avrupa Buhranının*, s. 3-335.

modern insanı analogi ile düşünmenin zararlarından kurtarmak amacıyla *Avrupa Buhranının Ruhi Sebepleri* adlı eserini kaleme aldığını belirtir³⁹.

Haşim Nahid, 1942 yılında yayınladığı “olgunluk çağımanın ikinci eseri”⁴⁰ dediği *Türkiye’de Modern Teknik Nasıl Meydana Gelebilir?* adını taşıyan çalışması da, modern tekniğin oluşmasını sağlayacak eğitim sistemi hakkında önemli bilgiler vermiştir. Yazarın özellikle bu eseri yazış amacı, modern bir iktisat sistemini oluşturabilmek için, modern bir tekniğin şart olduğu ilkesinden hareketle yeni mekanizmaları şekillendirebilmektir. Ona göre, mutlaka millî iktisat sistemi ve sanayi oluşturulmalıdır. Türkiye’nin kurtuluşunda büyük adamların rolü cemiyetten daha fazla olacaktır. Bu konularda Millî Şef İsmet İnönü’den beklentisi fazladır. O hedeflediği düzene ulaşmak için Türkiye’yi Almanya, İngiltere, Rusya ve Amerika ile mukayese etmiştir⁴¹.

Yazarın 1942 yılında kaleme aldığı diğer eseri, *Dil Tekniği* adını taşımaktadır. Bu eserde işlenen ana tema; maddî, teknik gelişmelerin paralelinde dil tekniğinin de şekillendirilmesidir, geliştirilmesidir. Maddî aletlerin gelişmesi insanın düşünüş mekanizmasına bağlıdır⁴². Haşim Nahid, bu fikriyle birlikte, özellikle Türk Dil Kurumunun çalışmaları üzerine de yorumlar yapmıştır. Çünkü ona göre, dil tekniği medeniyetin ölçüsüdür⁴³.

Yazar, yaklaşık sekiz yıl aradan sonra, 1950’lerin başında *Komünizmle Mücadele Rehberi*⁴⁴ adıyla bir eser yayınlacaktır. Bu eserinde, Karl Marks ve Engels’in 1848’de yayınladıkları Komünist Beyannâmesini tenkit ederken; milliyetçilik, insalcılık ve mücadele gibi kavramlar üzerinde duracaktır. Türkiye’deki komünist faaliyetlere ve Avrupa-Amerika’nın, Doğu’da gelişmesine göz yumduğu Bolşeviklik tehlikesine dikkat çekerek, emperyalist devletlerin dünya politikaları üzerine, bazı değerlendirmelerde bulunacaktır.

Yazarın 1953 yılında kaleme aldığı eseri, *Bu Pahallık Nasıl Azaltılabilir?* ismini taşımaktadır. Bu kitabı yazmasındaki amaç ise, vurguncuların, kaçakçıların ve hırsızların; fiyat arttırmak, eksik tartmak ve yanlış para saymak hesabıyla memlekete verdikleri zararın önüne geçebilmektir. Haşim Nahid, Amerikalı bir bilim adamının, “*Türkiye’de iktisadî anlayış yoktur*” görüşüne yer verdikten sonra, Alman iktisatçı F. List’in önerdiği millî bir iktisat sistemini benimser. Yazar ancak, bu şekilde memleketin sıkıntıdan kurtarılabilceğine inanmaktadır⁴⁵.

Haşim Nahid’in son kitabı ise Kıbrıs meselesine göstermiş olduğu hassasiyetten dolayı, 1954 yılında yayınladığı *7000 Senelik Sümer Medeniyetinde Kıbrıs* adını taşıyan, Sedat Simavi ruhuna ithaf ettiği eseridir. Yazar, özellikle Kıbrıs’ın İngilizler tarafından işgalini kabullenemez ve Türkiye açısından önemli bir tehdit olacağı konusuna dikkat çeker. Ayrıca, Sümer medeniyetinin, Grek medeniyetine kaynaklık ettiği konusu üzerinde de durur⁴⁶.

Buraya kadar yapılan açıklamalardan görüleceği üzere Haşim Nahid, Türkiye’nin kurtuluşu ve yükselmesi için çeşitli konularda önemli eserler vermiştir. Türkiye’nin kurtarılabilmesi için, inkılâp hareketini sadece içerden, tek pencereden görmemiş ve dünya siyasetinin değişen şartları içinde kendi perspektifini oluşturmaya gayret etmiştir.

H. Nahid, yazılarında kimi zaman kendi eleştirisini yapmakla birlikte olaylara daha objektif ve bilimsel bakma düşüncesini “psikolojik ve felsefi” eksenli olarak ortaya koymuştur. Faaliyetlerde “kişi”nin önemli rol oynadığını ya da oynaması gerektiği konusunu ciddi derecede ön plana çıkarmıştır. Eserlerindeki incelemelerinin objektif olduğunu belirten yazar, hükümlerini rasyonel bir mantıkla verdiğini, her ne kadar Modern Teknik kavramıyla kendi eserini kastetse de, 1942 itibarıyla çalışmalarında “subjektif düşüncelerin ve hissi mantığın yeri” olmadığı sonucuna varmıştır. Buna göre,

³⁹ ERBİL, *Avrupa Buhranının*, s. 4-8, 58.

⁴⁰ ERBİL, *Türkiye’de Modern Teknik*, s. 13.

⁴¹ ERBİL, *Türkiye’de Modern Teknik Nasıl Meydana Gelebilir?*, s. 3-288.

⁴² Yazar bu konuyu özellikle *Türkiye’de Modern Teknik*, s. 26-29 vd. sayfalarında ele alır.

⁴³ ERBİL, *Dil Tekniği-II*’nci Kitap, s. 289-392.

⁴⁴ Avukat Haşim Nahit ERBİL, *Komünizmle Mücadele Rehberi*, İnkılâp Kitabevi, Ankara 1951, (eserin iç kapağındaki diğer adıyla), *Komünist Beyannamesine Karşı Milliyetçi Beyannamesi*, Sinan Matbaası, İstanbul 1950, s. 3-312.

⁴⁵ Avukat Haşim Nahit ERBİL, *Bu Pahallık Nasıl Azaltılabilir*, Gün Basımevi, İstanbul 1953, 3-208.

⁴⁶ ERBİL, *7000 Senelik Sümer Medeniyetinde Kıbrıs*, M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1954, s. 54.

yazdıklarını münakaşa edecekler çıkarsa bunlara cevap vereceğini diğerlerini ise, kendisini ilgilendirmeyen dedikodular olduğunu söylemiştir⁴⁷.

H. Nahid'in düşünce dünyasının anlaşılmasında "kendi düşünce dünyasını" deşifre eden paragrafları, bu konuda önemli bir ölçüt olarak dikkat çeker. Bu ifadeler ise şu şekildedir⁴⁸:

Yazı yazmak, her ne şekilde olursa olsun, tam bir biyografyadır. Çünkü, yazı yazarlar çok defa haberleri olmadan iç hayatlarının silinmez izlerini kendi yazılarına geçirmektedirler. Yazar, bazen sun'i şahıslar yaratarak yalanlarını onlara söyletirken, bu teknik onun, yazarın şahsiyetini göstermektedir. Sonra, yazarın kendi şahsiyetini gizlemek için söylediği yalan, onun ömrü kadar uzun sürmeyecektir. Ahlâkın ölçüsü iman ve idealdir. Eğer muharrir, bu manevi kuvvetten mahrum ise, imanlı görünmesi bile, onun "imansızlığını" göstermektedir.

II. FRANSA/FRANSIZ FİKİR DÜNYASI VE H. NAHİT

H. Nahid, İkinci Meşrutiyet devrinden itibaren çeşitli dönemlerde, diğer Avrupa devletleriyle birlikte Fransa, ya da Fransız kökenli şahıslar hakkında siyasi, sosyal, dini ve iktisadi açılardan bazı tespitlerde bulunmuştur. H. Nahid, Napoleon üzerinden yaptığı tespitinde Osmanlı tarihiyle ilgili olarak şunları söyler⁴⁹:

Osman Gazî'nin başladığı ve evlâdı tarafından ikmâl olunan eseri Büyük İskender'le Napoleon'unkinden kat kat şâsaadâr ve azamet göstermiştir. Çünkü meçhûl hadikaların nûr ve rayiha ile meşhûn olan mesirelerini işaret eden beyaz ve kudsî parmakları onda vardı. Şeref ve şân hiçbir zaman din hissi kadar seciye-i beşer üzerinde hükümrân olmamıştır. Servet ve altın üzerine kurulan bir hükümet temeli, dünkü Venedik Cumhuriyeti gibi veyahut bugünkü Fransa hükümeti gibi çürük olacaktır. İskender'in, Napoleon'un yeryüzünde çizdiği saltanat hudutları, onların hayatlarıyla beraber silinmesine rağmen en kanlı ve azîm vekâyii bile mütemâdiyen tahribe çalışmış ve onun derin izlerini silmemiştir. Türk-Osmanlı hâkimiyetinin nihayet bulduğu yerlerde Türkler bugün bile yaşamaktadır.

H. Nahid, Osmanlı'nın çöküş sebepleri üzerine kafa yorarken, konuyu siyasi olarak yönetim biçiminden hareketle değerlendirmeye çalışır. Ona göre adem-i merkezîyet ve merkezîyetin demirbaş misâli olan İngiltere ve Fransa'da; bu muhtelif iki türlü idârenin muhtelif bu iki hükümetin kanunlarıyla "tesis" edildiğini zannetmek hatadır. Bu idâre usûlleriyle seciye arasındaki ilişkiden dolayı bir memleketin kanunlarıyla başka bir ülkenin seciyesini değiştirmek yanlıştır. Çünkü, her iklimin kendine mahsûs mahsûlâtı olduğu gibi, her kavmin de başkalarinkine benzemeyen hususiyetleri vardır. Mesela demokrasinin yaşandığı İngiltere'deki sistem Türkiye'de uygulanacak olursa, Türk-Osmanlılarla diğer İslâm kavimleri için olumsuz bir netice doğacaktır. "Karısıyla olan münâzaâtını bile hükümet memuruna hallettirecek ve aç kalırsa, -devlet beni beslemeye mecbûrdur- diyecek kadar idâre edilmeye alışmış Türklerle beraber diğer İslâm ahaliye-, ey ahâli, bundan sonra mektebelerinizi, yollarınızı, köprülerinizi, tramvaylarınızı, otobüslerinizi siz yapacaksınız. Bataklıkları kurutacak, harab araziye imar edeceksiniz. Madenleri siz işleteceksiniz, ormanlarınız varsa onları çoğaltacak, yok ise yeniden yapacaksınız. Sanâiyi terakki ettireceksiniz, fabrikalar tesis edeceksiniz. Şimdiye kadar devlete verdiğiniz varidâtın bir kısmını kendi elinizle sarf edeceksiniz. Bütçeniz var, salâhiyâtdar meclisiniz var, istediğinizi yapınız!" emrine, icâbında askeri kuvvetin kullanılması durumu da eklenecek olursa, böyle bir manzaranın nasıl olacağını düşünmek dahi sonuçları açısından yeterli olacaktır⁵⁰. Paragrafta görüldüğü üzere yazar, Fransa'nın siyasi yapısını merkezi devletin üssü olarak görürken, kanun ve toplumdaki hukuk anlayışı üzerinde değerlendirmelerde bulunur.

Yabancı okular konusuna parmak basan H. Nahid, ecebî mekteplerinde tahsil usulünün Türkiye'den iyi olduğu konusuna dikkat çeker. Ona göre, buralarda dersler muntazam sûrette okutturulmakta ve muallimler daha ehliyetli olmakla birlikte programlar daha mükemmeldir. Ancak, bütün bu ecebî mektepleri kendi millettaşlarını tâlim ve terbiye etmekle beraber, bir maksad-ı husûsî takib etmektedirler. Meselâ Fransız mekteplerinde okuyan bir kız çocuğu genel bilgiden başka kendi

⁴⁷ ERBİL, *Türkiye'de Modern Teknik*, s. 31.

⁴⁸ ERBİL, *Türkiye'de Modern Teknik*, s. 226-227.

⁴⁹ H. Nahid, *Türkiye İçin*, s. 13-14

⁵⁰ H. Nahid, *Türkiye İçin*, s. 140-145.

milletine, târihine, dinine, ahlâkına, âdâtına taalluk eden hiçbir şey öğrenemediği gibi bilakis Fransızları, Fransa târihini, Fransa ahlâk ve âdetlerini, mektep müessislerinin mezhebine göre katolik veya protestan mezheplerinin akide ve ayinini öğrenmektedir. Yaşının îcâbı olarak hiçbir seciyesi takarrür edememiş bir çocuğun kendi dinine, kendi milletine, kendi ahlak, âdât ve an'anesine karşı ruhunda gizli bir buhranın, bir aksü'l-amelin başlaması için başka bir manevi muhitte temas etmesi kâfidir. Hâlbuki ecnebî mekteplerinde okuyanlar da bir netice-i tabii olan bu buhranın, bu aksü'l-amelin kendi kendine vukua gelmesine de vakit bırakmamaktadırlar. Papazlar, rahibeler mukaddes tasvirlerin önünde İslâm çocuklarına başlarını açtırmakta, diz çöktürerek Hristiyan gibi dua ettirmektedirler. “*Hülâsa, ecnebî mekteplerinde okuyan kız veya erkek çocuklar, evvelâ bir ecnebî lisanı, sâniyen ma'lûmât-ı umûmiye, sâlisen mektebin mensup olduğu hükûmet veya millete karşı büyük bir muhabbet ve nihayet Hristiyan din ve akidesini tamamen kabul etmiyorlarsa da, kendi dinine, ahlâk ve âdâtına karşı büyük bir kayıtsızlık iktisab etmektedirler. Kızların bu mekteplerde tahsillerini bitirdikten sonra okudukları, ya ecnebî lisanıyla yahud da Türkçe yazılmış âdi romanlardır. Ecnebî lisanını güzelce öğrenmiş hanım kızlar, tabii Türkçe yazılmış kitablara artık tenezzül etmezler, okuduğu romanlar, gazeteler hep öğrendiği lisanla yazılmış olanlardır*”⁵¹.

H. Nahid, “Türk-Osmanlı milleti herşeyden evvel kendi halini ıslahtan başlayarak “aksâ-yı emel”ine doğru hareket etmelidir, bu aksâ-yı emeli, her Türk’ün kafasına ve kalbine bir kızgın çivi ateş ve cazibesıyla nakşetmelidir. Ve bütün ictimâî tesisatı, işte böyle bir rûh-ı millinin timsâlinden mülhem olmalıdır” derken, Cemaleddin Afganî’nin din ve aile konusundaki vurgusuna millilik, vatan açısından dikkat çeker. Gustave LeBon’dan da faydalanarak İngiliz veya Fransız milleti içinde muhtelif mezheplerin varlığının, “hissiyât-ı millîyenin alesseviye her mezhep sâlikinde bulunmasına” engel olmadığını belirtir. Bir İngiliz veya Fransız Protestan veya Katolik olsun kendi milliyetine bütün kuvvetiyle merbûttur. Lisan dahi öyledir. Anadolu’daki Rumlar ekseriyetle Türkçeden başka lisan bilmemekte ve Osmanlı-Türk tâbiyetinde yaşamaktadırlar. “Maamâfih, Yunanistan’ın göbeğindeki Yunanlılar kadar ruhen ve fikren Yunanlılardır”. H. Nahid, bu görüşlerini Karamanlı Rum unsurların Türk olduğu kabulünden hareketle yapar. Menfaat konusuna dikkat çeken yazar, devamında özet olarak; “lisan, menfaat ve dinin bir millî ruh teşkil edebilmesi için; ya her üçünün hâl-i muvazenette bulunması veyahud bu âmillerden birinin tesirce zaafını, eksikliğini telâfi edecek sûrette öbürlerinin kuvvetli olması iktiza eder” görüşünü ortaya koyar⁵².

Yukarıdaki değerlendirmelerden anlaşılacağı üzere H. Nahid, toplumsal ıslahat konusunu millilik açısından ele alırken Fransa ve İngiliz toplumundan vermiş olduğu örneklerle açıklamalarda bulunur.

H. Nahid’in tespitlerine göre, Avrupa’daki yeni fikirler yüksek tabakadan başlayarak aşağıya doğru yayılma eğilimi göstermiştir. Fransa’nın bugün bile (1913) Şark’ta Hristiyan hâmisî olmasına rağmen bünyesindeki kiliselere karşı açtığı harbin macerası ve netâyici de pek iyi hatırlanmalıdır. Hülâsa Türkiye, Avrupa’nın din tesiratından sıyrıldığını, hakikî bir beşer olduğunu zannetmektedir. Şark’ın bu zehabı bir aksi tesir de husûle getirmiştir. Şark, madem ki terakki etmek yani Avrupalılaşmak istemektedir, onu her şeyde taklit ettiği gibi akidesinin nüfûzunu kırmakta dahi ona piri olacak, Avrupa ile aralarında artık bir uhuvvet-i umûmiye tesisine inanacak değil mi idi? Hey hât ki bu safdilâne zan ve tahmin iki kat hatalıdır. Resmî Avrupalıların bu muhtelif mülâhazaları, kendi dinlerinin tefevvüküne bihakkın imân etmekle beraber bu dinin husumetlerini tahrik eden İslâmiyet’in yerine ikame etmek husûsuna asırlardan beri misyonerlerden fazla sa’y ve itina ettikleri sırrı kolayca görülebilir. Lâkin İslâmiyet’e karşı Hristiyan gayz ve ateşi, İslâmiyet’i mahvetmek için istimal ettiği müthiş ve kanlı silâhı, Doktor R. Dozy’nin Müslüman kalplerini bir leriş heyecanla hançerleyecek şu cümlelerindedir: “*Sâlikleri Hristiyanlara hâkim olmak ve Hristiyanlara mahkûm olmamak İslâmiyet’in şânından, esasındandır. Binâenaleyh, nüfûs-ı Müslime-i kesirenin hâkimiyet-i Hristiyanîye altına düşeceği gün, İslâmiyet müdhîş bir darbe almış olacaktır. Bu sûrette bu faraziye hayz-ı fiile çıktı. İngilizlerin, Fransızların, Rusların, Hollandalıların, asâ-yı şevketi altında milyonlar Müslümanlar yaşıyor*” ve Doktor Dozy bu ifadeyle hâinâne bir ibhamda bulunuyor ve diyor ki: “*İslâmiyetin kıyamete kadar fâikiyyet ve tefazzula mâlik olacağına dâir olan akide-i İslâmiyeyi vâkıât teyid etmemiş bulunuyor*”⁵³.

⁵¹ H. Nahid, **Türkiye İçin**, s. 158-165.

⁵² H. Nahid, **Türkiye İçin**, s. 256-265.

⁵³ H. Nahid, **Türkiye İçin**, s. 281-287.

Yukarıdaki paragrafta Dozy'nin görüşleri üzerine tespitler yapan H. Nahid'e göre hakikat, "din-i İslâmı mahvetmek azmi hiçbir zaman kalbinde kesb-i rehâvet edemeyen Avrupa, bilhassa en çok Müslüman teb'aya mâlik İngilizler, Fransızlar, Ruslar, Türkiye inkılâbından endişeye düştüler. Müslümanlar terakki ederse, onları mahvetmek ideali de beraber mahvolacak diye" düşünmek şekillerinde görünmektedir⁵⁴.

Bazı Avrupa hükûmetlerinin Türk-Osmanlı hükûmetine karşı gayet husûsî vaziyetlerinin bulunmasından bahseden H. Nahid, Fransa'nın da, tıpkı İngilizler gibi, Afrika'da bir hilâfet-i İslâmiye tesisine çalıştıkları konusuna değinir. Buna göre Fransızlar bir taraftan Türk-Arap karşıtlığı oluşturmaya çalışırken, diğer taraftan İngilizlerin Irak'ı işgaline karşı onların da Suriye'yi işgal etme durumlarından bahseder⁵⁵. Eski düşman Rusya ile birlikte Almanya'nın da Anadolu'yu sömürmeye dönük planları vardır.

H. Nahid'e göre Türk-Osmanlı hükûmeti bu hatırnâk vaziyet içinde nasıl bir siyaset takip etmelidir?

İngiltere ve Fransa, halifelik nüfûzuna ve İslâm siyasetine muarızdır. Rusya ise milliyet siyasetine, Almanlarınki de aşikârdır... Bir "Osmanlılık" siyaseti de artık "çocukça" bir politikadır. o halde? Osmanlı-Türk milletinin maneviyâtı, mükerrer ve acı mağlubiyetlerle o kadar sarsılmıştır ki, "fikirden" korkulmaktadır. "Şu fikir veya maksad, ya Avrupa'nın hoşuna gitmezse?". Bu duruma karşılık H. Nahid, "Ey Türk dehâ-yı ırkısı, bu haşyet ve zillet zulmetlerinden sıyrıl! İstikbal, fikrin ve fikrinin arkasında koşanlarındır! Kalbin, bir 'Aksâ-yı emel' ile nurlansın, yüzün gülsün. Eski cihângir hakanların azim ve kudretiyle yeniden sahneye atıl ve târihi yeniden değiştir! Senin sade bir "aksâ-yı emele" ihtiyacın var" derken, "İslâmiyet, Osmanlılık ve Türklük" siyasetlerini bir tek siyasetin üç muhtelif safhası olarak görür. Ancak temelde desteklediği yaklaşımı daha çok milliyetçilik ve "İttihad-ı İslâm" temellidir⁵⁶.

H. Nahid, Hristiyan Avrupa'nın Müslüman düşmanlığına karşı, ıslahat için Fransa, Almanya, İngiltere vs. ülkelerden uzman getirilmesine karşı çıkarak, Amerika ve Japonya'dan uzmanların getirtilmesini ister⁵⁷.

Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı tarihlerde, dünyada ortaya çıkan kaosu ve dökülmeye başlayan kanların sorumluluğunu, (Balkan Savaşları sırasındaki görüşlerinden de anlaşılacağı üzere) H. Nahid, öncelikle İngiltere ve Fransa'ya yükler. Buna göre, ilim, fen, edebiyat ve felsefe alanlarında ilerlemiş olan Avrupa'yı temsil eden bu devletler, Slavlarla birleşerek, Almanlara olan husumetleriyle birlikte "dudakları çatlamış olan topraklara kan içiren canilerdir". Bunlara cezasını ise, insanlık adına tarih verecektir⁵⁸.

Avrupa medeniyetinin bir Hristiyan medeniyeti olduğunu belirten H. Nahid, İngiltere ve Fransa'yı sömürgecilik politikalarından dolayı eleştirecektir. Doğu'yu geri bir medeniyet olarak gören bu iki ülke, Batı'yı, kendilerini, terakki etmiş bir medeniyet olarak görmektedir ve geri kalmış devletlerin medenileşmesi için öncelikle Hristiyan olmasını istemektedirler. Ancak, İngiltere ve Fransa'nın başını çektiği Avrupa, hâkimiyeti altına aldığı ülkeleri sömürürken, ahaliye de zulmetmektedir. Kendilerine sorarsanız, söyledikleri, halkları medenileştirdikleri iddiasıdır. İngiltere ve Fransa, resmi yetkililerine misyonerlik yaptırarak ele geçirdikleri İslam topraklarında Müslümanları zorla Hristiyan yapmaya uğraşmaktadırlar. Amaçları, insanları Cezayir, Tunus, Hind-i Çin'de olduğu gibi medenileştirmek değil hâkimiyetleri altına almaktır. Yazara göre zulüm ve kötülükte "daha kaba ve gaddar olan Fransızlar" yolsuzlukta İngilizleri geçmektedirler⁵⁹.

H. Nahid, ünlü Fransız yazar Ernest Lavisse'nin eserini 1916'da Türkçe'ye kazandırırken Fransa'daki tarih eğitimini ana hatlarıyla ortaya koymuş, özellikle Fransa'da ilkokullardaki eğitim-öğretim faaliyetlerine bakarak Türk tarihiyle ilgili bazı değerlendirmelerde bulunmuştur. Buna göre

⁵⁴ H. Nahid, *Türkiye İçin*, s. 287-288.

⁵⁵ H. Nahid, *Türkiye İçin*, s. 290.

⁵⁶ H. Nahid, *Türkiye İçin*, s. 293-298.

⁵⁷ H. Nahid, *Türkiye İçin*, s. 298-329.

⁵⁸ H. Nahid, "Tarih Huzurunda-Fransa ve İngiltere", *Servet-i Fünun*, No. 1212, 14 Ağustos 1330/27 Ağustos 1914, s. 249-250; "İslâmiyet'e Karşı Fransa ve İngiltere", *Servet-i Fünun*, No. 1213, 21 Ağustos 1330/3 Eylül 1914, s. 257-260.

⁵⁹ H. Nahid, "İslâmiyet'e Karşı Fransa ve İngiltere", *Servet-i Fünun*, No. 1213, 21 Ağustos 1330/3 Eylül 1914, s. 259-260.

Fransa'daki tarih eğitimi birinci sınıftan itibaren aşamalı olarak, vatan, ahlâk ve gelişme ekseninde verilmektedir. Fransa'daki siyasi değişiklikleri, çocuklar öğrenmekle birlikte, esas toplumsal değişme ve ilerlemenin nasıl sağlandığı, cumhuriyet yönetimine nasıl geçildiği konusuna büyük önem verilmektedir. Fransız okullarında, çocuklara; ahlâk ve vatan sevgisi olamayan bir hâkimiyetin yaşayamayacağı konusu öğretilmektedir. Buna göre, H. Nahid, Türk tarihinin de Orta Asya ve Mezopotamya'dan başlayarak eskiden yeniye doğru olacak şekilde, toplumsal, siyasi dönüşümlerin nasıl yaşandığının gösterilerek anlatılması gerektiği üzerinde duracaktır. Aynı paralelde çocuklara vatan sevgisi, ahlâkla birlikte mutlaka verilmelidir⁶⁰.

1920'lerin başında H. Nahid, Bolşevizm tehlikesine dikkat çekerken, Gustave LeBon'un fikirlerinden faydalanarak işçilerin İtalya'da olduğu gibi Komünistlik yoluyla soygunculuk yaptıkları ya da anarşi ortamı doğurdukları konusuna değinmiştir. Fransız mecmualarında Türkiye'nin Bolşevizm'in kucağına atılmaması gerektiği yönünde yazılar çıktığı konusuna da vurguda bulunacaktır⁶¹.

1921'de Fransızlarla yapılan Ankara Antlaşmasının tesiriyle, Köprülüzade Mehmed Fuad, Kanuni döneminden başlattığı Türk-Fransız ilişkilerini İbrahim Müteferrika ve Sait Efendi'den sonra, Özellikle III. Selim ve Tanzimat döneminde üst seviyelere çıkmasından bahseder. Bu süreçte Reşit Paşa, Namık Kemal, Ziya Paşa gibi isimleri verirken, Voltaire ve Rousseau gibi Fransız düşünürlerinin eserlerinin Türkçeye çevrilmesinden bahisle Türk fikir tarihinin Fransa'dan nasıl etkilendiği konusu üzerinde durur⁶².

M. Fuad, yukarıdaki satırları kaleme alırken H. Nahid, Fransa'da bulunan Türkiye'nin resmi temsilcisi Ferid Bey'le görüşerek, Fransa'daki Türkiye dostluğunun sebebini bir mülakat çerçevesinde *İkdam*'da yayınlattır⁶³. Bu yazıda Türkiye'nin bağımsızlık mücadelesindeki kararlılığı üzerinde durulur. Diğer bir yazısında Paris halkının özgürlük adına kutladığı 14 Temmuz Bayramının öneminden bahseder ve 23 Temmuz'da Ankara ve İstanbul'da Meşrutiyetle ilgili durumun nasıl olacağını merak eder⁶⁴. Fransa'da vatan ve vatana hizmet edenlere verilen önemin altını çizer⁶⁵. 1923'lerde Paris'te bulunduğu sıralarda zaman zaman Fransız toplumunun bazı faaliyetlerine katılarak ya da Pazar günleri kiliselere giderek Katolik Fransızların dini ayinlerini izleme imkânı bulan H. Nahid, cemaatlerin din algısını törenlerdeki müzik, âdet, davranışlar ve kùltlerden hareketle değerlendirmeye çalışır. Buradaki izlenimlerini Paris Muhabirliğini yaptığı *İkdam* gazetesine göndererek üç haftalık gecikmelerle Türk okuyucusuna sunma imkânı bulur. Tespitleri ise, Fransızların bir millet haline gelmesi ve onları millet haline getiren örf, âdet, sanat, müzik vs. değerlerine sahip çıkması konusudur⁶⁶.

H. Nahid, 1930'lar Türkiye'sindeki meseleleri değerlendirirken bazı Türk aydınlarının yanlış olarak benimsediği fikirleri eleştirir. Elit kesimlerin desteklediği hayata karşı mücadeledeki gücünü "sevgili" hocası Célestin Bouglé'nin⁶⁷ derslerinden aldığını belirtir. Hatta, yazara göre, hataların düzeltilmesi Fransız kültürünün desteğiyle olacaktır⁶⁸. Ona göre, özellikle 1908'de kurulmuş olan Türk Ocağı'nın Türk gençliği, bu faaliyetini Fransız kültürünün tesiriyle ortaya koymuştur⁶⁹.

H. Nahid'in Fransız kültürünün tesiri dediği konunun temelinde Fransız Devrimi vardır. Çünkü, ona göre Fransız Devrimi, halkı mülkiyetten mahrum bırakarak, kendi saraylarında ihtişamlı bir hayat süren krallara karşı bir milletin kanıyla birlikte, insan hakları ve özgürlüğünün ölümsüz anıtını yapmıştır⁷⁰.

Gençlik dönemlerinde bildiği Fransızca ile birlikte H. Nahid, felsefeyi, araştırmayı öğrenmiş, kısaca Fransızca onu dünyaya açan kültür dili olmuştur. Sorbonne Üniversitesinde gerçekleştirdiği ilmi araştırmalarla beraber, Avrupa'da uzun süreli yapmış olduğu şahsi tetkikler O'nun kişiliğini çok

⁶⁰ Ernest Lavisse, *Haile için Kahraman- Evkâf ve Maârif Nazır-ı Muhteremlerine İthâf Olunur*, 3-78.

⁶¹ H. Nahid, *Üç Muamma: Garp Meselesi, Şark Meselesi, Türk Meselesi*, 4-59.

⁶² Köprülüzade Mehmed Fuad, "Fikrî Hayatımızda Fransız Tesirâtı", *İkdam*, No.8749, 23 Temmuz 1921, s. 4.

⁶³ H. Nahid, "Fransa'da Türkiye Dostluğunun Sebebi", *İkdam*, No. 9088, 5 Temmuz 1922, s. 1.

⁶⁴ H. Nahid, "Paris Muhabir-i Mahsusamızdan: Paris'te 14 Temmuz Gününün Sürürü", *İkdam*, No. 9104, 21 Temmuz 1922, s. 1.

⁶⁵ H. Nahid, "Paris Mektupları: Paris'te İlk Müşâhede ve Tahassüs", *İkdam*, No. 9117, 3 Ağustos 1922, s. 4.

⁶⁶ H. Nahid, "Paris Mektubu: Paris'te Cemiyet Hayatı", *İkdam*, No. 9473, 3 Ağustos 1923, s. 3; "Paris Mektubu: Fransa'da Dinî Bir Hadise", *İkdam*, No. 9495, 25 Ağustos 1923, s. 2.

⁶⁷ Célestin Bouglé (1870-1940), Sorbonne Üniversitesinin tanınmış sosyologlarından.

⁶⁸ Hacim Nahid (Haşim Nahid), *Les Symptômes de la Crise Turque*, s. 50.

⁶⁹ Hacim Nahid (Haşim Nahid), *Les Symptômes de la Crise Turque*, s. 51.

⁷⁰ Hacim Nahid (Haşim Nahid), *Les Symptômes de la Crise Turque*, s. 65-69.

değiştirmiştir. Toplumsal ya da ruhi olsun herhangi bir hadiseyi olduğu gibi düşünmeyi burada öğrenmiştir. 1925'te Ankara'ya döndüğü zaman, “eskisinden büsbütünüyle farklı” düşünen bir adamdır O. Bu nedenle Türkiye'nin İktisadi tekamül yoluyla Avrupalı milletler seviyesine ulaşabileceğini düşünmektedir⁷¹.

Anoloji ile ilgili olarak Fransız Laland'dan (1936) etkilenmiştir⁷². H. Nahid, Fransa'da (Paris) politika bilimiyle tanışmış olmasına rağmen bu konuya önem vermediğini söyleyecektir⁷³. Psikoloji, Sosyoloji (Fransız Sosyolojisinin Blançosu adlı eserinden) ve düşünce konusunda etkilendiği (analoji) Fransız Bouglé'den üstadım diye bahsedecektir⁷⁴. Buradan hareketle H. Nahid'de Fransız sosyal bilimcilerinin tesiri açık olarak görülmektedir. Buna göre, Bouglé'nin “Fransız Sosyolojisinin Blançosu” adlı eserini okumuş ve Durcheim'in Psikolojiyle ilgili ortaya koyduğu görüşleri bu esere göre değerlendirmiştir. Durcheim, şahıs psikolojisini bilmediğinden, psikoloji konusunda “uzman olmayan seyyahların ağzına bakarak” ve “şahıstan” hareketle toplum psikolojisi üzerinde karar vererek hata yapmıştır. Hatta, Durcheim, Fransa'da tecrübî psikolojinin büyük ustası ve hakiki babası olan Ribot'un dahili tecrübe hakkındaki fikirlerini “çalmıştır”⁷⁵. H. Nahid, bu nedenle “İngiliz ve Alman tecrübî psikoloji mekteplerini Fransa'ya tanıtmış” ve ilmi geliştirmiş olan Ribot'un psikoloji konusundaki fikirlerine büyük önem vermiştir⁷⁶.

H. Nahid'e göre Profesör Bouglé, “Fransız Sosyolojisinin Blançosu” adlı eserinde Durcheim'in psikolojiye karşı aldığı vaziyeti, haklı göstermeye çalışmaktadır. “İntyrospection” dahili tecrübeye tenezzül etmeyen Durcheim, Fransa'da tecrübî psikolojinin büyük ustası olan Ribot'un dahili tecrübe hakkındaki bütün tetkiklerini gizlice kendisine mal etmiştir. Ancak, Durcheim'in “intikamcı olan Allah'ı onun bu dürüst olmayan hareketinin intikamını ondan almış ve Fransız sosyolojisinin hakiki babası olan” Ribot'a karşı, yapmış olduğu nankörlükten dolayı, Durcheim'in kitapları üzerine “psikolojik günahlar” etiketini koymuştur. Durcheim'in, psikologların ruhi hadiseleri “içeriden dışarıya doğru” bir tarzda izah ettiklerini söylediği hâlde, kendisinin bunu aksi yönde yaptığını söylemesi, “bayağı ve çirkin kelime oyunundan” başka bir şey değildir. Çünkü tecrübî psikoloji, insanın içini dışı ile birlikte ve bunun tersi olarak da tetkik etmektedir. Özet olarak Durcheim, bir mütehasıs ordusunun eseri olan psikolojiyi kötülemiş ve kendi başına bir psikoloji yapmayı denemiştir. Ancak, ferdî psikolojide uzman olmadığı için, yanlış yapmıştır. Onun dinin menşei ve insanın marifeti hakkında yürüttüğü faraziyeler kendisinin hor gördüğü psikoloji kanunlarına aykırıdır. Durcheim, “ilmi düşünüş, dinî düşünüşün daha mükemmel bir şekilden başka bir şey değildir” dediğinde, hem psikolojik hata işlemiş, hem de ilim ve din bilgisinin ne kadar sığ olduğunu göstermiştir. H. Nahid'e göre, “eğer bu adam, ilimde peygamberlik yapmak ihtirasıyla yolunu şaşırmamış olsaydı, hiç olmazsa büyük Fransız psikologunun (Ribot) insanda iki türlü mantığın varlığını gösteren eserini hatırlardı”. Diğer taraftan Levi Bruhl de, “indi ve keyfi” psikoloji yapmakta Durcheim'i takip ettiği için toplumsal psikolojide hatalar yapmıştır. Bruhl, iptidaî insan dimağının mantıkla değil, “mantık öncesi-prélogique” ile hareket ettiğini belirtmiştir. Bu durum ise, ikinci defa, insan varlığını iddia etmektir. Halbuki ne Ribot ne de başka bir âlim, “beyaz adamın” yanı başında dimağı farklı şekilde işleyen başka bir tip insan varlığından bahsetmemiştir. Durcheim ile L. Bruhl'ün dalalet menbaaları ortaktır. İptidai insanların, toplumsal yaşantıları hakkındaki hükümleri subjektif ve analoji ile karar veren seyyahların ağzıdır⁷⁷.

Haşim Nahid'in, analoji konusunda kısmen fikirlerinden etkilendiği ya da bu konuyu tartıştığı şahıslardan biri de Laland'dır. Laland, H. Nahid'in analoji ile ilgili görüşlerini genel olarak doğru kabul eder. Ancak, analogik görüşlerin çift taraflı olduğuna dikkat çeken Laland, bu iki tarafın tartılmasının zor olduğunu da belirtir. Laland, H. Nahid'in “her zaman muharebeler olmuştur, daima olacaktır” argümanını protesto ederken, 1937 itibarıyla Avrupa ve Asya'nın durumuna bakarak, yeni bir harbin uzak olamayacağından da bahsedecektir⁷⁸.

⁷¹ ERBİL, **Kara Gün Yazıları**, s. 59-61.

⁷² ERBİL, **Avrupa Buhranının**, s. 8.

⁷³ ERBİL, **Avrupa Buhranının**, s. 7.

⁷⁴ ERBİL, **Avrupa Buhranının**, s. 10-13.

⁷⁵ ERBİL, **Avrupa Buhranının**, s. 11-13; **Komünist Beyannamesine Karşı**, s. 243.

⁷⁶ ERBİL, **Avrupa Buhranının**, s. 59-65.

⁷⁷ ERBİL, **Avrupa Buhranının**, s. 11-13.

⁷⁸ ERBİL, **Avrupa Buhranının**, s. 13-14.

H. Nahid, İkinci Dünya Savaşı öncesi durumu değerlendirirken, bazı ülkelerde görülen iktisadî buhran sebeplerini müstemleke ve hammadde yokluğu ile açıklamanın yanlış olduğu konusuna dikkat çeker. Bu duruma örnek olarak sömürgeleri ve hammaddeleri çok olan İngiltere ve Fransa'yı verir. İkinci Dünya Savaşından önce Fransa'daki işsizlerin sayısı 1 milyonu geçmemektedir ve Fransa'daki tarım işçisi fabrika çalışanından çoktur. Sanayinin çok geliştiği İngiltere'de işsizlerin sayısı 3 milyona yakındır⁷⁹. Sömürgeye sahip olmak ise, tam anlamıyla hâkimiyetin kurulması anlamını taşımamaktadır. Fransa'nın sömürgelerinde Japon malları daha çok satılmaktadır⁸⁰.

H. Nahid'in tespitlerine göre; 1914 Savaşı bittiğinde Almanya ve İtalya'da sosyalistler ihtilal neticesinde iktidara gelmiş ancak, karşı bir ihtilalle İtalya'da faşistler, Almanya'da cumhuriyetçiler iktidara çıkarken, Almanya'da "Nazi rejimi" doğmuştur. İtalya ve Almanya'daki rejimlerin isimleri her ne kadar farklı olsa da her ikisi de sosyalist ve komünistlerin aleyhinde olmuşlardır. Eğer milliyetçiliğin ilmi prensipleri dâhilinde kalırlarsa bunlara milliyetçidir demek uygun, aksi takdirde milliyetçi saymak imkânsızdır. Milliyetçilik ve Komünizm akla kara gibi birbirine aykırıdır. İtalya ve Almanya'da milliyetçilik rejimi kök saldıktan sonra, Fransa, İngiltere, İspanya ve diğer Avrupa ülkelerinde cemiyetler teşekkül etmeye, milliyetçilikler uyanmaya başlamıştır. Ancak bu memleketlerde Sosyalist, Komünist ve Muhafazakâr partiler kuvvetli oldukları için milliyetçiliği "beşiğinde" boğmuşlardır. İspanya'da milliyetçiler komünistlere karşı silaha sarılırken, milliyetçi olan Almanlar ve İtalyanlar, İspanyol milliyetçilere yardım ederek Komünistlerin yenilmesinde önemli rol oynamışlardır. Bu gelişme Sosyalizm'in gelişimine müsaade etmiş olan bütün Avrupalı milletlerin gözlerini açmıştır. Ancak, demokrasi, hürriyet prensibine sadık kalmışlardır. İngiliz ve Fransız parlamentolarındaki Komünist mebuslar hürriyetten fazlaca faydalanmışlardır. Hükümet adamları hiç düşünmemişlerdir ki, milliyetçilik aleyhinde kullanılan hürriyet, bazı sosyalistlerin yanlış görüşlerinden doğmuş ve bir gün hürriyeti de temelinden yıkacak olan hayallerin inkişafına yardım edecektir. İşte Fransa böyle bir anlayışsızlığın kurbanı olmuştur⁸¹.

H. Nahid'e göre, XVIII. asrın sonunda Fransız İhtilâli; zihinleri tahrik etmiş, insan cemiyetinin "yeni fikirler" üzerine kurulması lüzumunu hissettirmiştir. Romantizm Almanya'da dal budak salarken; Fransa'da Pozitivizmi temsil eden Aguste Comte "hasta bir adam" olarak, felsefesinde aklı kullandığı halde, sosyolojisinde hissi hâkim kılmıştır. Onun insanlık sözü, "bu dinin perisi aşk, esasî nizam ve gayesi terakkidir". Comte'un statik ve dinamik halleri sosyolojiye tatbik etmesi sırf bir analogi eseridir. O'nun üç hâli, dini, metafizik ve tecrübe hayatı Avrupa'da zaten mevcuttur. O, psikolojiyi hiçe saydığı için, marifet nazariyesi doğru olamamakla birlikte, insaniyet nazariyesi mistisizmdir⁸². H. Nahid, Fransız Psikologlarından Pierre Janet'ten "rasyonel mantık" konusunda özellikle, ilk insanların yapmış olduğu aletlerle vücut azalarının arasındaki benzerlik ilişkileri bilgisinden faydalanmıştır⁸³.

1940'lar Türkiye'sinde, Tarihi Materyalizm ve milliyetçilik hakkındaki düşüncelerini açıkça ortaya koyan H. Nahid'in bu konularda etkilendiği kaynak, Sorbon Üniversitesindeki içtimaiyat dersleri olmuştur. Özellikle Marks, Engels ve Komünizmle ilgili eleştirilerinin temelinde Sorbon'un "Sociologie économique"nin etkisi büyüktür. Yazarın bu konudaki eleştirilerine karşılık 1920'ler Türkiye'sinde Aydınlık gibi Komünizm'in savunucusu yayın organları H. Nahid'e cevap verememiştir⁸⁴.

Dünya'daki nizamın eskisinin, Hammurabi Kanunlarının; en kötüsünün Hintlilerin Brahma mezhebinin olduğunu, Eflâtun'un ise, zanaatçıları köle olarak gördüğü bir sistemle hayali cumhuriyeti kurduğunu belirten yazar ancak; J. J. Rousseau'nun tasavvur ettiği cemiyetin "çok orijinal ve insanî" olduğunu, O'nun Toplumsal Mukavele adlı eseriyle, fert ile hükümetin karşılıklı vazifelerini göstermesinden dolayı Fransız İhtilâlîni hazırladığını belirtir. A. Comte'un, "humanité" nazariyesi ise psikolojiyi ilim saymadığı için, yanlıştır⁸⁵. Fransa, İngiltere ve Amerika'dan almış olduğu insan hakları

⁷⁹ ERBİL, *Avrupa Buhranının*, s. 18-19.

⁸⁰ ERBİL, *Avrupa Buhranının*, s. 19-24.

⁸¹ ERBİL, *Avrupa Buhranının*, s. 20-21.

⁸² ERBİL, *Avrupa Buhranının*, s. 70-72.

⁸³ ERBİL, *Avrupa Buhranının*, s. 90-92.

⁸⁴ ERBİL, *Avrupa Buhranının*, s. 128-133.

⁸⁵ ERBİL, *Avrupa Buhranının*, s. 160-161.

fikrini kanlı ihtilâllerle bütün dünyada yeni bir nizam haline getirmiş, istisnasız bütün güzel sanatlar ve müsbet ilimlerde yüksek eserler vücuda getirmiştir⁸⁶.

H. Nahid, Le Matin gazetesini takip etmiştir. Özellikle sanayi, ordu ve iktisat konularında 1930'lu yıllarda bu gazetenin bazı fikirlerini eserlerinde değerlendirmiştir⁸⁷. Yazar, Paris'te psikoloji eserleri okumaya başlarken, modern medeniyetin asıl amilinin "tecrübi akıl" olduğunu ve Komünizm'in gerçek eleştirisini Prof. Bouglé vasıtasıyla Fransa'daki araştırmaları sırasında öğrendiğini söylemiştir. Sorbon'da öğrendiği F. List'in "millî iktisat" sisteminin Türk milletinin bünyesine çok uygun olduğunu görmüştür. Ve 1925'te Ankara'ya döndüğü zaman Hâkimiyet-i Milliye, Ulus gibi gazete ve Hava Mecmuası gibi dergilerde bu fikri yaymaya çalışmıştır⁸⁸.

Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa medeniyetini Fransız şekliyle harfi harfine taklit ederken, devlet memuru yetiştirmek için "Mülkiye-i Şahane" mektebini kurmuştur. Bu mektep Fransızların "Science Politique" ismindeki okulun tam bir kopyasıdır. Siyaset kavramını ilk defa Eflâtun'un ortaya çıkardığını söyleyen H. Nahid, dünyada politika diye bir ilmin olmadığından bahsedecektir. Tecrübi ilimler, Eflâtun ve Aristo felsefesine "top attırıştır". Fransa'nın politika okulundan çıkanların ne işe yaradığının bilinmediğini belirten H. Nahid, Fransa'daki büyük adamların yüksek muallim mektebi, mühendis mektebi, tıp ve fen fakültelerinden ve Sorbon'dan yetiştiğine dikkat çekecektir⁸⁹.

H. Nahid, Türkiye'deki Laiklik konusunu ele alırken, Avrupa'dan ve Fransa'dan örnekler verir. Buna göre dini dünya işlerinden uzaklaştıran Fransa'da Katolik Kilisesi 1940'larda etkinliğini sürdürmektedir. Başbakan Savaşı kazanmak için Allah'a dua etmektedir. Fransa'da olduğu gibi İngiltere'de Anglikan Kilise etkindir. Avrupa'daki bu inanışla birlikte toplumsal nizamlar, iktisadi zaruretlere göre düzenlenmektedir⁹⁰.

Sorbon'daki eğitim hayatı H. Nahid'e fazlasıyla etki etmiştir. Çünkü yazılarının çoğunda Sorbon'daki hocam şu şekilde demişti ile başlayan cümlesi çoktur. Mesela bunlardan bir tanesi samimi âlim anlayışı ile ilgilidir⁹¹.

H. Nahid, Türkiye'de Devlet Şurasının maarif işlerinde olduğu gibi Fransa'yı taklit yoluyla kurulduğunu belirtmiştir. Ancak, Türkiye'nin Avrupalıları taklit değil, modern hayat şartlarını incelemek suretiyle yeni şartlara uygun bir surette devlet mekanizmasını düzeltmek ve işletmek mecburiyetinde olduğu konusuna vurguda bulunmuştur⁹².

Fransız muharrir Maupassant, ahlâk mefhumunun ne kadar uydurma bir şey olduğunu kendi öz vatandaşları üzerinde yaptığı tahlillerle ortaya koymuştur. Savaş ortamında görüldüğü üzere, "korku ve fayda" gibi iki âmil, ahlâkın mantığını değiştirmektedir. Buna göre, pek çok şeyde ahlâki fiiller, dinî veya millî ideallerin kesip biçtiği ölçütlere göre değil, ferdi korkusuna ve menfaatine göredir⁹³.

H. Nahid, 1941 yılındaki yazılarında Fransa'da yayınlanmakta olan "XX. Asır Fransız Ansiklopedisi"ndeki Sorbonne Profesörlerinden Abel Rey'in yazılarındaki, Doğu toplumlarıyla ilgili yanlış tespitlerini eleştirir ve ona gerekli cevapları verir. Buna göre Rey, toplumları düşünüş tarihinin gelişme safhalarında değerlendirirken Doğu toplumlarını ilkel ve Batı toplumlarını ise, gelişmiş-mantıki olarak açıklamaktadır. H. Nahid, Mezopotamya'daki medeniyetlerden hareketle bu yaklaşımı eleştirir⁹⁴.

1950'li yıllardaki yazılarında İkinci Dünya Savaşıyla ilgili olarak yapmış olduğu değerlendirmelerinde, İngilizlerle Fransızların Kore Savaşına kadar, Birleşik Amerika'nın politikalarındaki "gaflarıyla" birlikte Üçüncü Dünya Savaşını çıkarabileceklerinin işaretlerini verdiklerini ve Komünist propagandasına karşı gelebilmek için, Türkiye'deki ve Birleşmiş Milletlerde yapılması

⁸⁶ ERBİL, *Avrupa Buhranının*, s. 177-178.

⁸⁷ Hacim Nahid (Haşim Nahid), *Les Symptômes de la Crise Turque*, s. 20-21.

⁸⁸ ERBİL, *Türkiye'de Modern Teknik*, s. 18.

⁸⁹ ERBİL, *Türkiye'de Modern Teknik*, s. 92-98.

⁹⁰ ERBİL, *Türkiye'de Modern Teknik*, s. 172-175.

⁹¹ ERBİL, *Türkiye'de Modern Teknik*, s. 196. Burada Fransız Profesör Bache'nin I. Dünya Savaşı'ndan sonra Almanlarla ilgili söylediği sözdür: "Almanca'yı öğrenemezseniz estetik ilmini de öğrenemezsiniz".

⁹² ERBİL, *Türkiye'de Modern Teknik*, s. 276.

⁹³ ERBİL, *Türkiye'de Modern Teknik*, s. 219.

⁹⁴ ERBİL, "Fransız Ansiklopedisinde Bazı Yanlışlıklar1-4", *Yeni Sabah*, No. 1011, 1016-1018, 24 Şubat, 1-3 Mart 1941, s. (3,6), 2, 2, 2.

gereken ıslahatlar üzerinde durmalarından bahsedecektir. Demokrasi adına ise, Fransızların hürriyet, eşitlik ve adalet adına yapmış oldukları ihtilallerden olumlu şekilde bahsederken, bu konularda en büyük rolü Amerikalılara verecektir⁹⁵.

Alman İhtilâl hareketinin Fransızları takip ettiğini belirten H. Nahid, “Fransız Sosyalist demokrasininin”, Alman işçilerine hocalık etmesinden bahsedecektir. Fransız cemiyeti, “vatansever matbuatın müdafaasıyla” burjuva cumhuriyetçilerinin öncülüğünde Alman cemiyeti için model olmuştur⁹⁶.

H. Nahid’e göre, Moskova’dan beslenen Fransa’daki komünistler sendika faaliyetleri ve Humanité adıyla çıkardıkları yayınlarıyla birlikte adeta Fransızlara “küfür” etmektedirler. Stalin, Çarlık Rusya’sının ve Napoléon’un intikamını Fransızlardan almaktadır. Bu nedenle Fransa, Komünizm’i kanun dışı ilan ederek, Moskofları topraklarından atmadıkça rahat edemeyecektir⁹⁷.

H. Nahid, 1952’lerde yaptığı değerlendirmelerinde Türkiye ile Fransa’nın eskiden dost olduğunu ve Türkiye’nin Atlantik Paktına girişinden itibaren Fransa ile kader birliği ettiğini söyleyecektir. Bu nedenle Fransız hükümetinin yaşadığı buhranın başlıca sebeplerini bütçe açığı, enflasyon ve hayat pahalılığı olarak açıklayan H. Nahid, Fransa’daki buhranın çözüm yollarıyla ilgilenmenin Türkiye açısından gerekliliğinden bahsedecektir. H. Nahid’e göre Fransa’daki ihtilâllerin temeli “ekmek kavgasına” dayanmaktadır. Bu sosyal ve iktisadi hadisenin içyüzünde ise, “tefekkür tarzının değişikliği” vardır. Oysaki Fransız politikacıları aldatma işiyle uğraştıkları için, balığın denizin enginliklerini bilememesi gibi bir pozisyonda olduklarına dikkat çekecektir. Fransız milletinin, müstebitlerden çok çekmesinden dolayı hürriyet, eşitlik ve adalet talebinde bulunmalarına karşın, Fransız hükümeti dünyanın birçok yerinde “müstemlekeci” olmuştur. Kraldan fazla, Cezayir, Tunus vs. yerlerde vergi almaktadır. Fransız halkı ise, sanatçı değil daha çok çiftçidir⁹⁸.

Genelkurmay Başkanı M. Nuri Yamut’un⁹⁹, Orta Doğu konusuyla ilgili İngiltere ve Amerikalı yetkililerle görüşmek Paris ve Londra’ya gittiği günlerde H. Nahid, gazete sütunlarında Tunus’ta yaşanan ihtilâli Fransız zulmüne bağlayan bir yazıyı kaleme alacaktır. Yazara göre, Tunus halkında karışıklığın sebebi Fransız hükümetinin müstebit tavrıdır. Fransız ordusu adalet, eşitlik ve hürriyeti Paris’te bırakarak Tunus’ta zulüm yapmaktadır. Her ne kadar Türkiye, İngiltere ve Fransa ile Nato’da bulunuyorlarsa da, tarihte yaşananlardan ders çıkarılmalıdır¹⁰⁰. Buna göre H. Nahid, Tunus’taki Türk ve Müslüman varlığının geleceğinden endişe ederek Fransa’yı eleştirmektedir.

SONUÇ

Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti bünyesinde olmak üzere Orta Doğu, Asya ve Avrupa coğrafyasının kültürel ortamında yetişmiş olan H. Nahid Erbil, özellikle II. Meşrutiyet devrinden itibaren Türkiye’nin kurtuluş yolları üzerine kafa yoran bir aydın tipidir. Türk yenileşme tarihi açısından toplumsal ilerlemeye ve yenileşmeye büyük önem veren H. Nahid, İstanbul hayatından sonra 1920’lerde gittiği modern Batı medeniyetinin önemli merkezlerinden sayılan Paris’teki öğrenimi ve faaliyetleri sırasında bir anlamda Doğu ve Batı sentezini yapmaya çalışmıştır.

Özellikle Ekonomi Politik, sosyoloji ve psikoloji konularında Fransız bilim ikliminden fazlasıyla etkilenmiştir. Hocası Bouglé, bu açıdan onu ciddi derecede etkilemiş bir aydındır. H. Nahid, Balkan ve I. Dünya Savaşı yıllarında Fransa’ya, İngiltere gibi diğer sömürgeci devletlerle birlikte, “bu politikalarından dolayı” ciddi eleştiriler getirmiştir. Bununla birlikte Milli Mücadele sonrası Fransızlarla yapılan Ankara Antlaşmasından itibaren ve Paris’teki eğitimi ve ortamdaki Fransız eğitimi, medeniyeti ve adaleti

⁹⁵ ERBİL, *Komünist Beyannâmesine Karşı*, s. 27.

⁹⁶ ERBİL, *Komünist Beyannâmesine Karşı*, s. 43.

⁹⁷ ERBİL, *Komünist Beyannâmesine Karşı*, s. 304-305.

⁹⁸ ERBİL, “Günün Meselelerinden Fransız Buhranı”, *Her Gün*, No. 1565, 10 Mart 1952, s. 2, 4.

⁹⁹ Mehmet Nuri YAMUT (Orgeneral), 1908 – 27. 5 Haziran 1950 - 10 Nisan 1954. Türk Silahlı Kuvvetlerinin 6’ncı Genelkurmay Başkanı’dır. 1890 yılında Selanik’te doğmuş, 1908 yılında Harp Okulundan mezun olmuştur. Balkan I. Dünya ve Kurtuluş Savaşına katılan Yamut, 5 Haziran 1961’de vefat etmiştir. Geniş bilgi için bk., http://www.tsk.mil.tr/1_TSK_HAKKINDA/1_2_Genelkurmay_Baskanlari/konular/nuri_yamut.htm/01.01.2009

¹⁰⁰ ERBİL, “Tunus İhtilâlini Doğuran Fransızların Zulmüdür!”, *Her Gün*, No. 1589, 3 Nisan 1952, s. 2.

hakkında olumlu değerlendirmelerde bulunmuştur. Fransa'daki milliyetçi politikaların doğurduğu cumhuriyet rejiminden bahsederken, Fransa'nın bu durumu, O'nda önceden var olan akılcı Türkçülük politikasıyla bütünleşmiş gibi bir görüntü verir.

Fransa'daki politik hayatı fazlasıyla yalancı ve bilimsel bulmayan H. Nahid, Fransa'yı daha çok sosyal inkılaplar, fen, tarih, psikoloji, analogi vs. türünden bilimsel faaliyetler açısından, eleştiri hakkını saklı tutarak ele alır. Bu yönüyle temelde dikkat çeken önemli hususlarından bir tanesi, Fransa'daki ahlâk/seciye anlayışının milli hâkimiyetle olan birlikteliğini tarih şuuru ekseninde görmesidir. Aynı paralelde rasyonel mantık yaklaşımını benimseyen H. Nahid, Komünizme karşı mücadele verirken dinden ve milliyetçilikten faydalanma konusunda Fransa tarihinden faydalanır. İkinci Dünya Savaşı'nın zararları nedeniyle, özellikle Tunus ve Cezayir gibi Müslüman ülkelere vermiş olduğu zararlardan dolayı Fransa'yı İngiltere'den daha gaddar görür. Bu nedenle Fransa'yı ciddi olarak eleştirmekten çekinmez. İktidarlara pirim vermeyen görüntüsüyle Haşim Nahid, aynı tavrını Fransa konusunda da ortaya koyarak, olaylara göre tarihi süreci, yaşananları yorumlamaya çalışır. Özellikle metodolojik açıdan kendisinin de itiraf ettiği gibi, olayları olması gerektiği gibi değil, olduğu gibi inceleme konusunu Fransa'da öğrenmiştir. Bununla birlikte O'na göre Türkiye, Avrupalıları taklit değil, modern hayat şartlarını incelemek suretiyle, yeni şartlara uygun bir mahiyette devlet mekanizmasını düzeltmek ve işletmek mecburiyetinde olmalıdır.

KAYNAKÇA

A. ARŞİVLER

-Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sicill-i Ahvâl Defteri, C. 144, s. 389.

B. KİTAP VE MAKALELER

-BİRİNCİ, Ali, "Türk Ocağından Simalar: Erbil'li Haşim Nahid'in Hayat Hikayesi", **Türk Yurdu**, C. 20, S. 156, Ankara 2000, s. 5-9.

-Celâl Nuri (İleri), **Târih-i Tedenniyât-ı Osmâniye**, Matbaa-i İctihad, İstanbul H.1330/1912.

_____, **Mukadderât-ı Tarihiye**, Matbaa-i İctihad, İstanbul H.1330/1913.

-Ernest Lavisse, **Haile İçin Kahraman- Evkâf ve Maârif Nazır-ı Muhteremlerine İthâf Olunur** (Tercüme: Haşim Nahid), Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1330-32/1916.

-Hacim Nahid (Haşim Nahid), **Les Symptômes de la Crise Turque et son Remede**, (Y.evi Yok), Paris 1930.

-Haşim Nahid, **Türkiye İçin: Necât ve İ'tilâ Yolları**, Şems Matbaası, İstanbul 1331/1913.

_____, "Tarih Huzurunda-Fransa ve İngiltere", **Servet-i Fünun**, No. 1212, 14 Ağustos 1330/27 Ağustos 1914, s. 249-250.

_____, "İslâmiyet'e Karşı Fransa ve İngiltere", **Servet-i Fünun**, No. 1213, 21 Ağustos 1330/3 Eylül 1914, s. 257-260.

_____, "Bir Mektup-Muhterem Dostum Celâl Sahir'e", **Servet-i Fünun**, No. 1247, 16 Nisan 1331, s. 390-393.

_____, **Deliren Esir (oyun)**, İstanbul 1336/1920.

_____, **Üç Muamma: Garp Meselesi, Şark Meselesi, Türk Meselesi**, Kader Matbaası, İstanbul 1337/1921.

_____, "Adem'le Havva'dan Bir Parça-Abdülhak Şinâsi Beye", **Yarın**, No. 12, 5 K.sânî 1338, s. 5-6.

_____, "Yarım Kalmış Bir Muhâvere", **Yarın**, No. 13, 12 K.sânî 1338, s. 12-13.

- _____, “Paris Muhabir-i Mahsusamızdan: Paris’te 14 Temmuz Gününün Sürürü”, **İkdam**, No. 9104, 21 Temmuz 1922, s. 1.
- _____, “Paris Mektupları: Paris’te İlk Müşâhede ve Tahassüs”, **İkdam**, No. 9117, 3 Ağustos 1922, s. 4.
- _____, “Paris Mektubu: Paris’te Cemiyet Hayatı”, **İkdam**, No. 9473, 3 Ağustos 1923, s. 3.
- _____, “Paris Mektubu: Fransa’da Dinî Bir Hadise”, **İkdam**, No. 9495, 25 Ağustos 1923, s. 2.
- ERBİL, H. Nahit, **Avrupa Buhranının Ruhî Sebepleri**, Receb Ulusoğlu Basımevi, Ankara 1941.
- _____, **Kara Gün Yazıları**, Titaş Basımevi, Ankara 1940.
- _____, “Fransız Ansiklopedisinde Bazı Yanlışlıklar1-4”, **Yeni Sabah**, No. 1011, 1016-1018, 24 Şubat, 1-3 Mart 1941, s. (3,6), 2, 2, 2.
- _____, **Türkiye’de Modern Teknik Nasıl Meydana Gelebilir?**, Alâeddin Kırıl B.evi, Ankara 1942.
- _____, **Dil Tekniği-II** nci Kitap, Alâeddin Kırıl Basımevi, Ankara 1942.
- _____, **Komünizmle Mücadele Rehberi**, İnkılâp Kitabevi, Ankara 1951. (Eserin iç kapağındaki diğer adıyla), **Komünist Beyanamesine Karşı Milliyetçi Beyanamesi**, Sinan Matbaası, İstanbul 1950.
- _____, “Tunus İhtilâlini Doğuran Fransızların Zulmüdür!”, **Her Gün**, No. 1589, 3 Nisan 1952, s. 2.
- _____, **Bu Pahalılık Nasıl Azaltılabilir**, Gün Basımevi, İstanbul 1953.
- _____, **7000 Senelik Sümer Medeniyetinde Kıbrıs**, M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1954.
- KERKÜK, İzzettin , “Haşim Nahit Erbil ve Irak Türkleri”, **Türk Kültürü**, S. 385, Yıl. XXXIII, Mayıs 1995, s. 6-15.
- _____, “Haşim Nahit Erbil Bibliyografyası”, **Türk Kültürü**, S. 401, Yıl. XXXIV, Eylül 1996, s. 34-48.
- _____, “Haşim Nahit Erbil’in Irak Türkleri”, **Kardaşlık**, S. 5, Ocak- Mart 2000, s. 42-44;
- _____, **Haşim Nahit Erbil ve Irak Türkleri**, Kerkük Vakfı, İstanbul 2004.
- KOCAMAN, Rabia, “Haşim Nahit Erbil”, **Kerkük**, S. 2 (Kasım 1977), s. 19-20.
- Köprülüzade Mehmed Fuad, “Fikrî Hayatımızda Fransız Tesirâtı”, **İkdam**, No.8749, 23 Temmuz 1921, s. 4.
- Mustafa Sabri, **Dini Müceddidler Yahud: Türkiye İçin Necât ve İtilâ Yollarında Bir Rehber**, Evkâf Matbaası, H.1338/1922.
- “Les Symptomes de la Crise Turque et son Remède, By Hachim Nahid, Librairie Philosophique J. Virin, Paris 1931”, **The Moslem World**, 13 October 1933, London/NewYork, s. 421-422.

C. ELEKTRONİK ORTAM

http://www.tsk.mil.tr/1_TSK_HAKKINDA/1_2_Genelkurmay_Baskanlari/konular/nuri_yamut.htm/01.01.2009.